

SZEKÉR NÓRA: *FEDŐNEVE: MARSLAKÓ* *Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése*

Szekér Nóra, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatási osztályvezetője rendkívül izgalmas könyvet írt arról, hogyan figyelte meg éveken át a magyar állambiztonsági szolgálat négy világhírű tudósunkat. A hatalmas forrásanyagot feldolgozó, kitűnő stílusban megírt kötet főhőse két „marslakó”, Szilárd Leó és Teller Ede, valamint Gábor Dénes és Szent-Györgyi Albert.

A 20. század derekán világszerte feltűnően sok magyar tudós játszott kiemelkedő szerepet. Az ő felülreprezentált részvételük jellemzésére alkotta meg Thomas Kuhn a „magyar jelenség” kifejezést. A hazai titkosszolgálat szerint a hidegháború idején az USA egyetemein legalább ötszáz, az egész világon pedig „ezernyi magyar tudós” működött (15.), akik közül a fontosnak ítélt személyiségeket megfigyelés alá vonták.

Az antikommunista nézeteit soha nem titkoló Teller Edéről 1951-ben nyitott kutatódoszsiét az államvédelmi hatóság. Teller kommunistaellenességét fokozta, hogy itthon maradt édesanyja, húga és unokaöccse módfelett megszenvedte a Rákosi-rendszer kíméletlenségét. 1951 nyarán az idős, nagybeteg Tellernél együtt kitelepítették a holokauszt miatt megözvegyült lányát és a tizennégy éves unokáját. A hatóság 1952 decemberéig nem engedélyezte a fővárosba való visszatérésüket, de amikor úgy vélték, Tellert a magyarországi rokonain keresztül lehet legkönnyebben elérni, visszatelepítették őket. A család azonban sem a lakását, sem az ingóságait nem kapta vissza.

Az ismerősök beszerzésére irányuló titkosszolgálati kísérletek sorra kudarcot vallottak, így csak Teller nővére, Emma maradt a célkeresztben. Az özvegyet szoros ellenőrzés alá vonták, majd váratlanul fogdába zárták, ahol a bántalmazás és presszionálás mellett előnyökkel is kecsegtették. Az édesanyjáért és fiáért aggódó asszonynak nem volt választása: „Zsoldos Mária” fedőnéven bekerült a nyilvántartásba. Emma két éven át rendre megjelent a tartótiszt előtt, de öccséről, a világhírű tudósról semmit sem tudtak meg tőle.

Egy új terv alapján azzal hitegették Emmát, hogy akár az USA-ba is kivándorolhatnak. A titkosszolgálat célul tűzte ki, hogy Teller „mondjon le kutató munkájáról az USA-ban és térjen haza, ahol e munkáját békés célokra hasznosíthatja” (72.). Emma előtt azonban fedésben tartották ezt az elképzelést. Az asszonyhoz azzal akartak közel férközni, hogy férjhez adják. A terv érdekében a teljes ügynökgárdát mozgósították, de ezen a téren, majd Teller egyik rokonának beszerzésével szintén kudarcot vallottak. Időközben Teller ügye gyökeres fordulatot

vett: korábban a „haladó gondolkodású”, 1954-től viszont az „ellenséges” kategóriába sorolták, 1956 nyarán pedig lezárták a dossziéját.

Szilárd Leó, akinek a láncreakcióval kapcsolatos korszakos felfedezésére épült az atombomba kifejlesztése, az egyetemen elszenvedett atrocitások miatt már húszéves korában elhagyta Magyarországot, tíz évvel később pedig Európát. Albert Einsteinnel, akivel később nyolc közös szabadalmat jegyzett, Berlinben ismerkedett meg. 1938-ban ők ketten kérték Rooseveltnél elnök hozzájárulását az atombomba előállításának lehetőségeit kutató csoport létrehozásához.

Attól kezdve, hogy sikerült az atombombát kifejleszteni, Szilárd teljes erejével a bomba felrobbantása ellen küzdött. 1945 márciusában Einsteinnel közös memorandumot írtak erről Rooseveltnak, de az elnök halála miatt nem érthették el céljukat.

Szilárd Leó a japán atomrobbantások miatt a nyilvánosság elé lépett a nukleáris fegyverek korlátozása érdekében. Amíg Teller a fegyverkezési harc mellett, addig Szilárd e harc ellen állt ki teljes erejével.

A magyar szervek úgy vélték, a békeharcosként ismertté vált tudóst akár a kommunizmusnak is megnyerhetik. Az államvédelem 1955-ben kezdett a személyével foglalkozni. Az operatív terv kidolgozása során figyelembe vették, hogy a békeharc melletti kiállása révén Szilárdra az amerikai kommunista párt is szövetségesként tekintett.

Az első személyes kapcsolatfelvétel 1956. október közepén történt meg: a washingtoni nagykövetség két megbízottja ekkor kereste föl Szilárd Leót Chicagóban. Az október 25-ére tervezett találkozó azonban a forradalom kitörése miatt elmaradt. A titkosszolgálat csak 1960-tól kezdett újra foglalkozni Szilárddal, akihez régi barátján keresztül próbáltak közel férkőzni. Meghívták Magyarországra, de Szilárd kijelentette: amíg a politikai foglyokat nem engedik szabadon, ő nem lépi át az ország határát. Az 1963-as amnesztia után már fontolóra vette a hazalátogatást, de korai halála miatt erre nem kerülhetett sor.

Gábor Dénes 1959-ben került föl a „érdekes személyek” listájára (155.). Tényleges megfigyelése 1961-ben kezdődött a londoni nagykövetségen működő hírszerző ügynök révén. Később a hírszerzés fedőszerveként működő Magyarok Világszövetségének (MVSZ) főtitkára, Beöthy Ottó épített ki „baráti” kapcsolatot Gábor Dénessel. A MVSZ költségeket nem kímélve állított elő és postázott külföldre kb. másfélezer fontos személynek az emigráns érzelmekre ható sajtókiadványokat, Beöthy azonban rengeteg könyvet is küldött Gábor Dénesnek.

Gábor először 1962-ben látogatott haza az MVSZ meghívására. Akadémikusok és a szövetség vezetői gardírozták, azt bizonygatva, hogy a pártvezetés „a nép széles rétegeit neveli értelmiséggé” (152.). Ezt követően Gábor Dénes két évente járt Magyarországon, de jobban megismerve a rendszer valódi arcát, fokról fokra zárkózott el a pártpropaganda hirdetőitől. Az adatok alapján a titkosszolgálat 1968-ban felhagyott a megfigyelésével. Az MTA által a Nobel-díj átadása után

tartott ünnepségsorozat szervezésében a titkosszolgálat már nem játszott fontos szerepet.

Szent-Györgyi Albert negyvennégy évesen, a Magyarországon elért tudományos eredményeiért kapott Nobel-díjat 1937-ben. A világ élvonalába tartozó tudós már a szegedi éveiben intenzíven részt vett a közéletben, a II. világháború alatt pedig az ellenállásban. A miniszterelnök tudtával személyesen tárgyalt Isztambulban a szövetséges hatalmak képviselőivel – emiatt a náci megszállás alatt közvetlen életveszélyben volt. Budapestről a szovjet hatóságok mentették ki: 1945 elején előbb Malinovszkij főhadiszállására vitték, majd Moszkvában látták hetekig vendégül.

A professzor 1945–1947 között a nemzetgyűlés tagsága mellett számos további tisztséget töltött be, a magyar politikai légkör alakulása miatt azonban 1947-ben kivándorolt az USA-ba, ahol komoly fenntartásokkal fogadták. Éveken át két ország titkosszolgálatára figyelte minden lépését. A magyarok sosem bocsátották meg, hogy sok tudóst csábított ki Amerikába, az amerikaiak pedig szovjet kapcsolatai miatt tartották ügynökgyanusnak.

Szent-Györgyi Albertet a magyar titkosszolgálat 1984-ig tartotta megfigyelés alatt. 1973-ban a Szegedi Biológiai Kutatóközpont megnyitására, 1978-ban pedig a Szent Koronát hazaszállító küldöttség tagjaként jött vissza szülőhazájába.

(Szekér Nóra: *Fedőneve: Marslakó. Világhírű magyar tudósok állambiztonsági megfigyelése*. Budapest: Jaffa Kiadó, 2023, 264 o.)

Tószegi Zsuzsanna

PhD, c. egyetemi docens

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest